

Pensioenaanspraken en vergrijzing

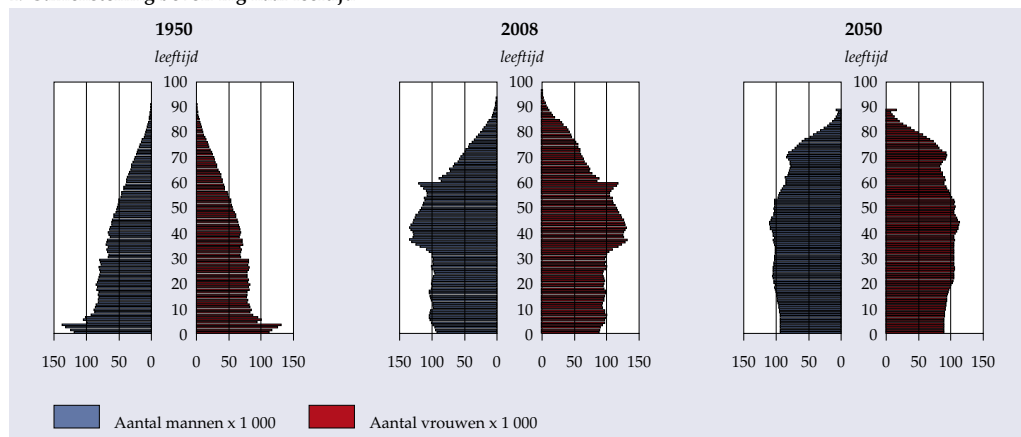
Nederland vergriest. Op het verwachte hoogtepunt van de vergrijzing in 2038 zal bijna een kwart van de bevolking ouder zijn dan 65 jaar. Ruim vier miljoen mensen zijn voor hun inkomen dan grotendeels afhankelijk van een pensioen. Ouderen ontvangen ook steeds langer pensioen. Gemiddeld is dit bijna twintig jaar en vertegenwoordigt dit meer dan een kwart van een gemiddeld leven. Een van de grootste vraagstukken rond vergrijzing is of het huidige pensioenstelsel betaalbaar blijft en of het resulteert in bestaanszekerheid voor de grote maar ook verscheiden groep ouderen in de komende decennia.

In dit artikel wordt dieper ingegaan op het toekomstige pensioeninkomen van Nederlanders. Hierbij wordt gekeken naar de opbouw van pensioenaanspraken via de AOW, via het werkgerelateerde aanvullende pensioen en via de individuele voorzieningen. De pensioenopbouw van werknemers, zelfstandigen en economisch inactieven wordt afzonderlijk behandeld. Ten slotte wordt aan de hand van twee casussen de invloed van emigratie, baanverlies en scheiden op het pensioen besproken.

Hoogtepunt vergrijzing in 2038

De Nederlandse bevolking is de vorige eeuw stevig gegroeid. Kort na de Tweede Wereldoorlog was sprake van een bevolkingsexplosie. Ook hierna steeg de bevolking nog lange tijd fors, met jaarlijkse toenames van meer dan 100 duizend personen. Tussen 1950 en 2008 steeg het aantal inwoners van 10 tot 16,5 miljoen. De laatste jaren stijgt de bevolking duidelijk minder snel, met jaarlijkse toenames van minder dan 50 duizend personen. Zulke lage groeicijfers kwamen in de vorige eeuw niet voor. De verwachting is dat de bevolkingsomvang een hoogtepunt bereikt in 2040, waarna deze zal afnemen. De samenstelling van de bevolking is in de loop der tijd veranderd. Doordat mensen steeds langer leven en de vruchtbaarheid afneemt, komen er steeds meer ouderen. De levensverwachting bij geboorte is sinds 1950 met ruim acht jaar gestegen tot 78 jaar voor mannen en 82 jaar voor vrouwen. Als eenmaal de 65-jarige leeftijd bereikt is, dan stijgt de levensverwachting naar 82 jaar voor mannen en 86 jaar voor vrouwen. In 2050 zal deze naar alle waarschijnlijkheid zijn opgelopen tot 85 jaar voor mannen en 88 jaar voor vrouwen. Terwijl de levensverwachting de laatste decennia is toegenomen, is de vruchtbaarheid teruggelopen. Het aantal kinderen dat vrouwen gemiddeld krijgen, is gedaald van 3,1 in 1950 naar 1,7 in 2007. Bovendien krijgen vrouwen op steeds latere leeftijd hun eerste kind. In 1950 waren vrouwen gemiddeld 26,4 jaar bij de geboorte van hun eerste kind, in 2007 was dit 29,4 jaar.

1. Samenstelling bevolking naar leeftijd

Bron: CBS, Bevolkingsstatistiek en kerncijfers van de bevolkingsprognose, 2008-2050.

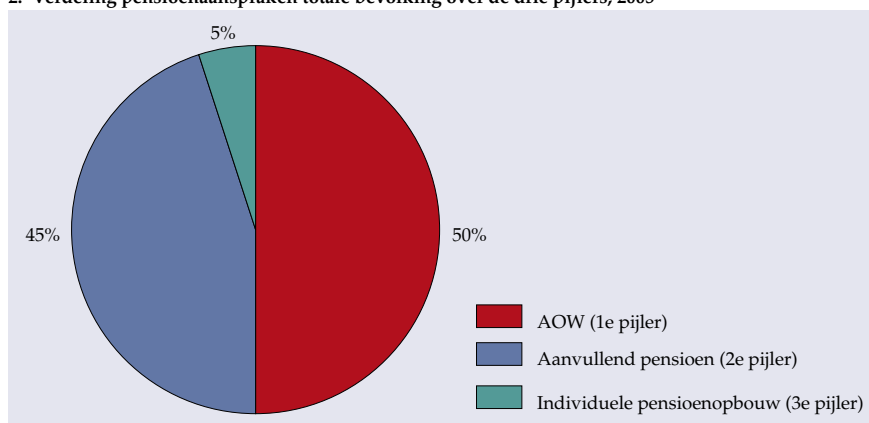
Door de veranderingen in de sterfte- en geboortecijfers behoort de klassieke bevolkingspiramide zo langzamerhand tot het verleden. In 2050 heeft het meer weg van een toren met een dikke 'buik'. Het aantal 65-plussers verdubbelt (tot 2038), terwijl het aantal 20–64-jarigen net als het aantal 0-19-jarigen licht daalt. Dit betekent dat een iets kleinere groep premies en belastingen moet opbrengen voor een steeds grotere groep. Dit probleem wordt uitgedrukt in de grijze druk, de verhouding tussen het aantal 20–64-jarigen en 65-plussers. Deze verhouding is afgenomen van zeven op één in 1950 tot vier op één in 2009, en zal naar verwachting verder afnemen tot twee op één in 2038. Het vergrijzingsprobleem versnelt rond 2010 als de eerste lichter van de babyboomgeneratie 65 jaar wordt, en wordt tot 2038 alleen maar groter. De generatie geboren tussen 1965 en 1985 met een hoge levensverwachting en een laag vruchtbaarheidscijfer raakt tussen 2030 en 2050 pensioengerechtigd: de bevolking is dan op zijn 'grijst'.

De driedelige structuur van het Nederlandse pensioenstelsel

Het Nederlandse pensioenstelsel bestaat uit drie pijlers welke gekenmerkt worden door solidariteit en collectiviteit. Solidariteit houdt in dat iedereen dezelfde uitkering ontvangt, ongeacht de bijdrage in de vorm van premies en belastingen. Collectief betekent dat een grote groep mensen samen iets opbouwt en deze opbouw deelt. De eerste pensioenpijler is de AOW (Algemene Ouderdomswet) die iedere inwoner van Nederland ontvangt vanaf 65-jarige leeftijd. Deze pijler is zowel solidair als collectief. De tweede pijler bestaat uit pensioenrechten die voortkomen uit secundaire arbeidsvoorwaarden van werknemers, het aanvullende pensioen. Deze pijler is collectief. De derde pijler is de individuele pensioenopbouw die later bijvoorbeeld uitgekeerd wordt als lijfrente. Deze derde pijler is solidair noch collectief. Naast deze drie pijlers kunnen personen beschikken over

privévermogen dat gebruikt kan worden om het pensioen te financieren. Van de totale pensioenaanspraken in 2005 zit de helft in de eerste pijler¹⁾, 45 procent in de tweede en 5 procent in de derde. Het relatieve aandeel van de eerste pijler wordt langzaam kleiner ten gunste van de tweede en derde pijler.

2. Verdeling pensioenaanspraken totale bevolking over de drie pijlers, 2005

Bron: CBS, Pensioenaanspraken van personen 2005, detailgegevens.

De eerste pijler: onvolledige AOW-opbouw eerstegeneratieallochtonen

De eerste pensioenpijler is de AOW, een volksverzekering die in 1956 is ingevoerd. De AOW is het basispensioen voor alle Nederlanders en wordt gefinancierd via een omslagstelsel (zie kader b). De hoogte van de AOW-uitkering is afhankelijk van het aantal jaren dat iemand tussen zijn vijftiende en vijfenzestigste jaar in Nederland heeft gewoond, de samenstelling van het huishouden en de leeftijd van de partner. Iedereen van 15 tot 65 jaar die in Nederland woont, bouwt per jaar 2 procent AOW op. Een volledige AOW-uitkering wordt dus in vijftig jaar opgebouwd. Mensen die na hun vijftiende in Nederland zijn komen wonen of een deel van hun volwassen leven elders hebben doorgebracht, ontvangen doorgaans geen volledige AOW-uitkering. Wel wordt, indien men niet over afdoende eigen vermogen beschikt en geen andere pensioeninkomsten heeft, de AOW aangevuld tot op bijstandsniveau. Nederlanders die tijdelijk in het buitenland wonen, kunnen zich onder voorwaarden voor een beperkt aantal jaren bijverzekeren. Een (echt)paar

¹⁾ Strikt genomen is de AOW alleen weer te geven als een percentage. De hoogte van de aanspraken is afhankelijk van de regelgeving rondom de AOW. Om de AOW-aanspraken toch vergelijkbaar te maken met de overige pijlers zijn ze omgerekend op basis van een volledige AOW-uitkering in 2005 (16 duizend euro) en zijn veronderstellingen gemaakt over ongewijzigde huishoudenssamenstelling bij uitkering, en voortzetting van verblijf in Nederland tot de pensioengerechtigde leeftijd. Voor de contantewaardeberekening zijn de rekenregels voor waardeoverdracht van de tweede pijler gebruikt (Staatscourant, 11 maart 2005. nr 50 p. 11).

bestaande uit twee 65-plussers die beide ononderbroken in Nederland hebben gewoond, ontvangt 100 procent AOW. De beide partners ontvangen dus 50 procent. Alleenstaanden ontvangen 70 procent van een volledige AOW-uitkering, waarmee de AOW-uitkering na aftrek van vaste lasten ongeveer vergelijkbaar is met die van een (echt)paar. Wanneer er een kind jonger dan achttien jaar wordt verzorgd, ontvangt de alleenstaande 90 procent van een volledige AOW-uitkering. Een echtpaar waarvan de jongste partner nog niet pensioengerechtigd is, ontvangt 50 procent AOW en komt in aanmerking voor de partnertoeslag²⁾ indien de jongere partner geen of een zeer laag inkomen heeft.

3. Te bereiken AOW-uitkering, 2005¹⁾

	Mannen			Vrouwen		
	Eerste generatie allochtonen	Tweede generatie allochtonen	Autochtonen	Eerste generatie allochtonen	Tweede generatie allochtonen	Autochtonen
	<i>euro</i>					
60 jaar	6 000	8 200	8 300	6 100	8 600	8 600

Bron: CBS, Pensioenaanspraken van personen, 2005.

¹⁾ De AOW-aanspraken zijn berekend op basis van de hoogte van een volledige AOW-uitkering in 2005. Verondersteld is dat de huidige situatie van alle individuen wordt voortgezet, dus zonder veranderingen in gezinssituatie en de AOW-wetgeving.

In tabel 3 staat de individuele AOW-aanspraak van zestigers in 2005. Dit is het bedrag (in euro's van 2005) dat levenslang jaarlijks uitgekeerd zal worden als de pensioengerechtigde leeftijd bereikt is. Eerstegeneratieallochtonen hebben een beduidend lagere aanspraak dan autochtonen doordat zij pas op latere leeftijd in Nederland zijn komen wonen. Het verschil is meer dan een kwart. De AOW-aanspraak van tweede-generatieallochtonen is vergelijkbaar met de aanspraken van autochtonen. Het (kleine) verschil in aanspraak tussen tweedegeneratieallochtonen en autochtonen wordt veroorzaakt door een verschil in gemiddelde huishoudsamenstelling (alleenstaand of paar, met/zonder jong kind) en een verschil tussen AOW-breuken vanwege tijdelijk verblijf in het buitenland.

Ook voor mannen en vrouwen zijn de te bereiken AOW-aanspraken verschillend. Vrouwen hebben gemiddeld een hogere individuele aanspraak dan mannen doordat oudere vrouwen vaker alleenstaand zijn en hierdoor recht hebben op de hogere uitkering van 70 procent. Dat vrouwen vaker alleenstaand zijn, komt omdat zij gemiddeld langer leven dan mannen. Bovendien is hun partner gemiddeld ouder dan zijzelf.

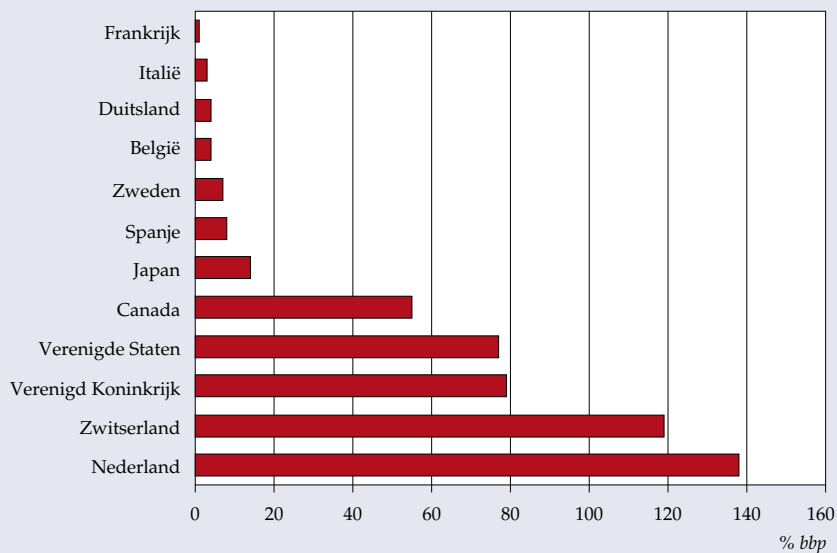
²⁾ De partnertoeslag wordt afgeschaft in 2015.

Kader a

Kapitaaldekking in Nederland sterk ontwikkeld

Het Nederlandse stelsel is een combinatie van een omslagstelsel (eerste pijler) en een kapitaalgedekt stelsel (tweede en derde pijler). Nederland heeft de pensioenen voor een belangrijk deel via de werkgever geregeld via kapitaaldekking: werknemers en werkgevers sparen voor het toekomstige pensioen van werknemers. Internationaal gezien is de Nederlandse tweede pijler omvangrijk. Dit is te zien aan het opgebouwde vermogen van de pensioenfondsen als percentage van het bbp. Nederland stond in 2007 op dit punt op de eerste plaats, gevolgd door Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk. Nederland scoort ook hoog als naar de deelname van het aantal werknemers in de tweede pijler wordt gekeken. In Nederland neemt ongeveer 90 procent van de werknemers hieraan deel. Alleen Denemarken heeft met een percentage van ongeveer 95 procent relatief een hogere deelname. Ter vergelijking: in de Verenigde Staten is de deelname ongeveer 50 procent, in Spanje 40 en in Japan 30 procent.

Omvang vermogen pensioenfondsen, 2007¹⁾

Bron: OESO, Olis database.

¹⁾ Exclusief het opgebouwde vermogen via de verzekeraars.

In tegenstelling tot Nederland zijn de pensioenen in de meeste landen vrijwel volledig georganiseerd via een omslagstelsel. De pensioenen worden dan

rechtstreeks betaald uit de lopende inkomsten. In heel Europa wordt ongeveer 90 procent van de uitbetaalde pensioenen gefinancierd op basis van een omslagstelsel. In Nederland is dit 50 procent. Het omslagstelsel functioneert zolang er genoeg werkenden zijn om de afdrachten te blijven betalen. Door de vergrijzing zullen de pensioenlasten de komende jaren overal toenemen, maar het sterkst in landen die alleen een omslagstelsel hebben. Landen met een hoge kapitaaldekking, zoals Nederland, kunnen een gedeelte uitkeren uit beleggingsopbrengsten of interen op hun vermogen. Landen als Italië en Oostenrijk besteden nu al zo'n vijftien procent van hun nationaal inkomen aan pensioenen. Dat is bijna tweemaal zoveel als in Nederland. In dergelijke landen zal ofwel het overheidstekort oplopen of zullen de loonkosten onevenredig stijgen.

De tweede pijler: pensioenrechten van werknemers

De tweede pijler bestaat uit persoonsgebonden pensioenaanspraken die werknemers meestal samen opbouwen met de werkgever door middel van premiebetaling. Dit aanvullende pensioen is gebaseerd op het kapitaaldekkingstelsel (zie kader b). Alle ingelegde gelden worden beheerd door pensioenfondsen of verzekeraars en garanderen een uitkering bij het pensioen. De laatste jaren verschuiven de regels van opbouw en uitkering. Veel pensioenfondsen zijn van eindloonregelingen naar middelloonregelingen gegaan, waarbij tegelijkertijd het opbouwpercentage is verhoogd. Bij een eindloonregeling is de pensioenuitkering gebaseerd op het laatstverdiende salaris, bij een middelloonregeling op het salaris gedurende de gehele loopbaan. In Nederland zijn de meeste pensioenregelingen gebaseerd op het beschikbare uitkeringsstelsel (*defined benefit*). Dit betekent dat de uitkering in relatie tot het verdiende loon vaststaat en het beleggingsrisico door het pensioenfonds gedragen wordt. Er komen echter steeds meer pensioenregelingen op basis van de (collectieve) beschikbare premieregeling (*defined contribution*). Hierbij staat niet de uitkering vast maar de inleg, zodat het risico bij de deelnemer ligt. Daarnaast is in veel gevallen de regeling voor het nabestaandenpensioen versoberd. Ten slotte zijn de meeste fondsen overgegaan van onvoorwaardelijke indexatie (inflatiecorrectie) van de pensioenaanspraken en uitkeringen naar voorwaardelijke indexatie. De dekkinggraad, de verhouding tussen de waarde van de beleggingen en de waarde van de verplichtingen, bepaalt dan of er (gedeeltelijke) indexatie plaatsvindt. Tot en met 2008 hebben pensioenfondsen als regel de uitkeringen doorgaans geïndexeerd, zij het soms met vertraging, de na-indexatie. Over 2009 wordt vooralsnog niet geïndexeerd.

De hoogte van de totale aanspraken die werknemers in de tweede pijler opbouwen, wordt bepaald door hun arbeidsverleden als werknemer: de pensioenregeling van de sector(en) waarin zij gewerkt hebben en de hoogte van het salaris gedurende de carrière. Ook personen die op het peilmoment economisch inactief waren of als

zelfstandige werkten, kunnen aanspraken in de tweede pijler hebben opgebouwd in periodes dat zij in loondienst hebben gewerkt. Bij (echt)scheidingen wordt de tijdens het huwelijk (of periode van samenwonen) opgebouwde aanspraak doorgaans verdeeld over de beide ex-en, tenzij er andere afspraken gemaakt zijn. Ten slotte speelt ook het overlijden van echtgenoten een rol. Hierdoor krijgt men bijvoorbeeld recht op een nabestaandenpensioen dat gerelateerd is aan de opbouw van de overledene via de tweede pijler.

4. Jaarlijks te bereiken arbeidsgerelateerd pensioen van werknemers in 2005¹⁾

	Totaal	Mannen		Vrouwen	
	Opgebouwd pensioen	Aantal mannen	Opgebouwd pensioen	Aantal vrouwen	Opgebouwd pensioen
	<i>euro</i>	<i>x 1 000</i>	<i>euro</i>	<i>x 1 000</i>	<i>euro</i>
Totaal loonklassen, bruto jaarloon w.v.	12 800	3 476	17 200	2 818	7 300
tot 25 000 euro	4 300	899	4 400	1 965	4 200
25 000 tot 50 000 euro	17 700	2 013	19 300	779	13 400
50 000 tot 75 000 euro	25 800	395	26 000	58	24 000
75 000 euro of meer	38 200	169	38 700	16	33 400

Bron: CBS, Pensioenaanspraken van werknemers, 2005.

¹⁾ Verondersteld is dat de huidige situatie van alle individuen wordt voortgezet, dus zonder veranderingen in gezins- en werksituatie.

In Nederland zijn ruim zes miljoen mensen die actief een loongerelateerd aanvullend pensioen opbouwen. In tabel 4 staat de gemiddelde aanspraak van mannelijke en vrouwelijke werknemers in 2005. Tot werknemers behoren hier die personen die in het peiljaar het grootste deel van hun inkomen uit loondienst ontvingen. De gemiddelde te bereiken pensioenopbouw van werknemers in de tweede pijler is 12 800 euro per jaar. Bij de loonklassen vanaf 25 000 euro overtreft de aanspraak via de tweede pijler de AOW-aanspraak. Mannen hebben gemiddeld beduidend meer pensioen opgebouwd dan vrouwen: 17 200 euro op jaarbasis, tegen 7 300 euro onder vrouwen. Dit komt doordat vrouwen vaker in deeltijd werken, hun loopbaan soms onderbreken en gemiddeld tegen een lager uurloon werken. In elke loonklasse is de gemiddelde pensioenaanspraak van mannen hoger dan die van vrouwen. De relatieve vertegenwoordiging van het aantal mannen in de twee hoogste loonklassen ligt ook hoger bij mannen dan bij vrouwen.

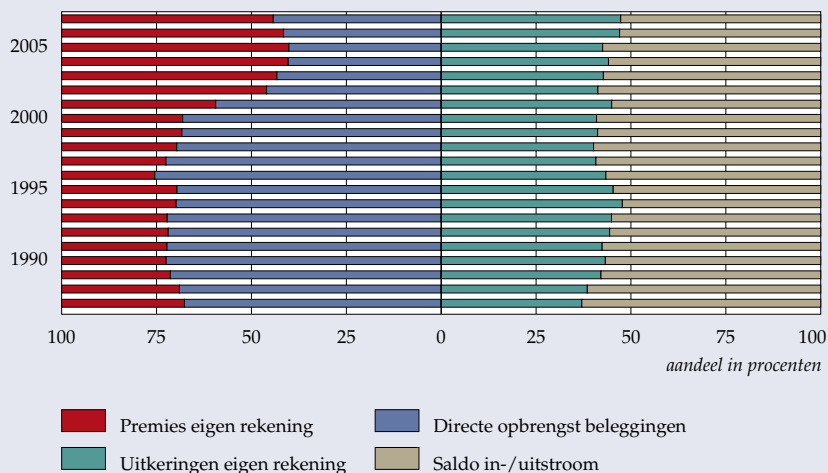
Kader b

De betaalbaarheid van pensioenen

De AOW

De AOW is een omslagstelsel, wat betekent dat de AOW-uitkeringen rechtstreeks betaald worden uit de lopende inkomsten. AOW-premies worden betaald door alle belastinggerechtigden tot 65 jaar. Zij dragen een vast percentage af over het inkomen in de eerste en tweede schijf van box 1. De uitgaven voor de AOW zijn sinds 2002 hoger dan de premie-inkomsten. Dit tekort wordt door de overheid aangevuld via de regeling Bijdragen in de Kosten van Kortingen (BIKK) en overige rijksbijdragen. In 2002 bedroeg de rijksbijdrage slechts 11 miljoen euro, in 2005 was deze al toegenomen tot bijna 2,7 miljard en in 2008 tot 5,7 miljard. In 2005 besloeg de rijksbijdrage 12 procent van de totale AOW-kosten van ruim 23 miljard. Van Eekelen en Olieman (2003) hebben berekend dat rond 2040 ruim de helft van de uitgaven wordt gefinancierd uit de BIKK en aanvullende rijksbijdragen. Om de piek in de AOW-uitgaven te financieren is in 1997 het AOW-spaarfonds geïntroduceerd. Dit fonds heeft het karakter van een voorziening: er wordt niet daadwerkelijk gestort, maar gereserveerd. De reserveringen zijn geen EMU-relevante uitgaven.

In- en uitstroom pensioenfondsen ^{1) 2)}

Bron: CBS, Financiële gegevens van pensioenfondsen.

¹⁾ Exclusief de indirecte beleggingsopbrengsten zoals koersmutaties.

²⁾ Totaal instroom in miljarden euro's: 1990: 17,8; 1995: 21,4; 2000: 29,8; 2005: 41,6; 2007: 42,7

Het arbeidsgerelateerde pensioen

De tweede pijler is gebaseerd op het kapitaaldeckingsstelsel, wat betekent dat werknemers en werkgevers sparen voor een persoonsgebonden aanvullend pensioen voor de werknemer. De pensioenfondsen beheren het grootste deel van het opgebouwde pensioen van werknemers en keren deze uit na pensionering. Het aantal pensioenfondsen neemt de laatste jaren af door fusies. Eind 2007 waren er in Nederland 604 ondernemingspensioen- en spaarfondsen, 96 bedrijfstakpensioenfondsen en twaalf beroepspensioenfondsen. In totaal zijn dit 712 pensioenfondsen met bijna zes miljoen deelnemers en een pensioenverplichting van ongeveer 500 miljard euro. Daarnaast hebben werkgevers en werknemers samen voor ruim 800 duizend werknemers pensioenaanspraken opgebouwd bij verzekeraars.

De pensioenpremies worden belegd en daarmee worden beleggingsopbrengsten gegenereerd. De beleggingsopbrengsten kunnen zowel direct zijn (rente, dividend, huur) als indirect (waardeverandering van de beleggingen ten gevolge van koersmutaties). De indirecte beleggingsopbrengsten zijn zeer volatiel en worden in dit kader niet meegerekend omdat zij geen kasstroom veroorzaken. De belangrijkste inkomstenbron werd lange tijd gevormd door de sinds 1987 gestaag toenemende directe beleggingsopbrengsten. Deze waren tot 2001 ongeveer tweemaal zo groot als de ontvangen pensioenpremies. Vanaf 2002 worden de directe beleggingsopbrengsten echter overtroffen door de ingelegde pensioenpremies, die sinds 2002 in absolute zin meer dan verdrievoudigd zijn ten opzichte van de jaren negentig. De binnengekomen pensioenpremies stegen met name omdat de premiepercentages werden verhoogd, ter compensatie van de grote koersverliezen die geleden werden als gevolg van de turbulentie op de aandelenmarkten na het uiteenspatten van de internetzeepbel. De uitkeringen zijn echter geen moment in gevaar gekomen. Alle jaren is er meer aan premies en directe beleggingsopbrengsten binnengekomen dan er is uitgekeerd. Ook waren de geïnde premies van 1987 tot en met 2007 bijna gelijk aan de totale pensioenuitkeringen (231 om 240 miljard euro). Dit komt vooral door de stijgende pensioenpremies vanaf 2002. De opgespaarde gelden, die in 2007 een waarde hadden van 700 miljard euro, zijn gedurende 21 jaar dus nog niet aangesproken.

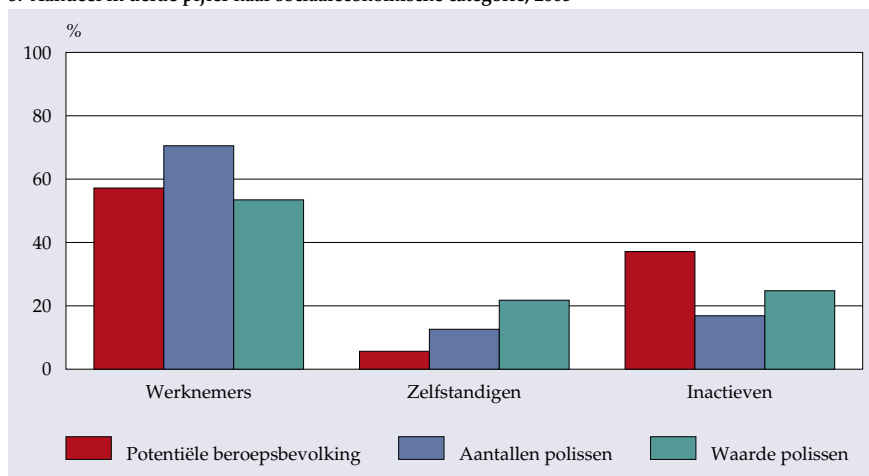
De derde pijler: individuele pensioenopbouw vooral belangrijk voor zelfstandigen

In de derde pijler zitten producten voor individuele pensioenvoorziening in de vorm van onder meer lijfrentepolissen. Iedereen kan deze polissen afsluiten, maar voor zelfstandigen is dit de aangewezen bron om het inkomen na pensionering te

financieren, aangezien zij per definitie niet in aanmerking komen voor de pensioenopbouw via een werkgever in de tweede pijler. De derde pijler is, net als de tweede pijler, een kapitaalgedekt stelsel.

Uiteraard maken vooral zelfstandigen relatief veel gebruik van de individuele pensioenvoorziening uit de derde pijler. Zij vormen een beperkt aandeel van de potentiële beroepsbevolking (ongeveer 6 procent) maar bezitten relatief een groot deel van de polissen in de derde pijler, zeker wat betreft de waarde. Absoluut gezien worden de meeste polissen afgesloten door werknemers, al ligt de gemiddelde waarde per polis lager. Ook economisch inactieven hebben (in het verleden) deze polissen afgesloten, waarbij de gemiddelde waarde hoger ligt dan bij de polissen van werknemers, maar lager dan bij zelfstandigen. Het veelvuldig gebruik van de individuele pensioenvoorziening geeft aan dat het een welkome aanvulling is op de eerste en tweede pijler. Meer informatie over de derde pijler, zoals de sociale of economische kenmerken van de polishouders, is nog niet beschikbaar.

5. Aandeel in derde pijler naar sociaaleconomische categorie, 2005^{1) 2)}

Bron: CBS, Pensioenaanspraken, detailgegevens.

¹⁾ Op basis van ongeveer 30 procent van de markt.

²⁾ De sociaal-economische categorie (werknemer, zelfstandige of inactief) wordt bepaald door de grootste inkomstenbron in de maand september van het betreffende jaar.

Het eigen vermogen

Naast de drie pijlers, kan ook het opgebouwde privévermogen gebruikt worden voor de oude dag. Het spaarbankboekje, een (gedeeltelijk) hypotheekvrij eigen huis, de eigen zaak, land, antiek en beleggingen kunnen allemaal worden aangewend als extra bestedingsruimte tijdens het pensioen. Statistieken over het

vermogen van individuen en huishouden dat aangesproken kan worden als pensioenfinanciering zijn in ontwikkeling. Wel kan al iets gezegd worden over het totale vermogen van huishoudens.

De effectenbeurzen en de huizenmarkt zijn de afgelopen decennia enorm in waarde gestegen. Deze waardestijgingen zijn dermate groot dat het vermogen van huishoudens tussen 1990 en 2008 (exclusief pensioenvoorziening) verdrievoudigd is. In 2008 bedroeg het totale vermogen van huishoudens 1 329 miljard euro, per huishouden betekent dat gemiddeld 183 duizend euro. Deze vermogenstoename is niet gelijk verdeeld in Nederland. Alleen huishoudens die een eigen huis of een aandelenportefeuille bezitten, hebben hiervan kunnen profiteren, ondanks de geleden verliezen door de financiële crisis. Het blijkt dat vooral gehuwden en verweduwen beschikken over vermogen. Personen die nooit getrouwd zijn geweest, beschikken het minst vaak over vermogen. Ouderen beschikken twee keer zo vaak over vermogen dan dertigers.

6. Percentage personen dat beschikt over vermogen in 2005¹⁾

	Mannen	Vrouwen
	%	
Gehuwd	64	64
Ongehuwd	19	11
Gescheiden	36	23
Verweduwd	63	50

Bron: CBS, Pensioenaanspraken van personen, 2005.

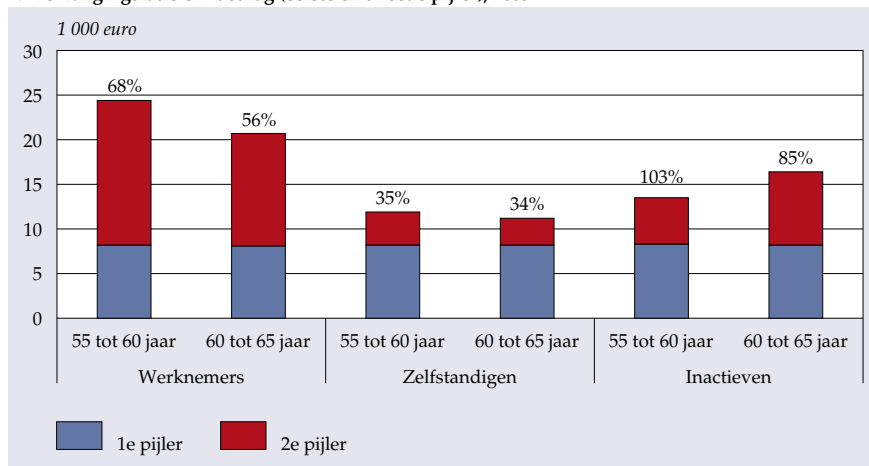
¹⁾ Per persoon meer dan 20 duizend euro. Voor de bepaling van het individuele vermogen is het huishoudensvermogen gelijk verdeeld over beide partners.

Totale pensioenaanspraken

De vervangingsratio

Met het oog op de toekomstige inkomensvoorziening is het vooral ook interessant om te kijken naar de vervangingsratio: dit is de verhouding tussen het te bereiken pensioen en het huidige inkomen. Op deze manier wordt duidelijk of het huidige inkomensniveau gehandhaafd kan blijven. De vervangingsratio zegt echter niets over de hoogte van het inkomensniveau. De vervangingsratio is gesplitst in de AOW-aanspraken en de aanspraken uit het aanvullende pensioen van de tweede pijler. De derde pijler kan nog niet worden meegenomen in de vervangingsratio.

7. Vervangingsratio en -bedrag (eerste en tweede pijler), 2005¹⁾²⁾

Bron: CBS, Pensioenaanspraken van werknemers, zelfstandigen en inactieven, 2005.

¹⁾ Op basis van het te bereiken pensioen.

²⁾ Gegevens uit de derde pijler zijn nog niet beschikbaar.

Het pensioen van werkenden bestaat grotendeels uit het aanvullende pensioen van de tweede pijler. Het vervangingspercentage van werknemers van de eerste en tweede pijler tezamen, schommelt over de verschillende leeftijdscategorieën rond de 70 procent. In de oudere leeftijdscategorie neemt de vervangingsratio af. Waarschijnlijk verlaten juist personen met een hoge pensioenopbouw vrijwillig de arbeidsmarkt. Zij hebben immers een voldoende hoog pensioen om de pensionering te financieren. De AOW-aanspraak is met een aandeel van gemiddeld 25 procent ongeveer vergelijkbaar met die van zelfstandigen, maar veel kleiner dan bij de inactieven. Dit betekent dat het inkomen van werkenden en zelfstandigen vergelijkbaar is, en veel hoger ligt dan dat van de inactieven.

Het vervangingspercentage van zelfstandigen komt met 35 procent echter zeer laag uit. Dit komt vooral doordat de aanspraken in de derde pijler, de eigen zaak en het eigen vermogen, die juist voor zelfstandigen belangrijk zijn, hier niet meegenomen zijn. Hierdoor bestaat hun vervangingsratio voor het grootste deel uit AOW-aanspraken.

Economisch inactieven hebben vaak geen of weinig (eigen) inkomen terwijl ze wel AOW-aanspraken opbouwen. Hierdoor hebben ze een relatief hoge vervangingsratio die grotendeels uit AOW-aanspraken bestaat. Naarmate de pensioengerechtigde leeftijd nadert, stoppen meer ouderen met werken, en verschuiven zij van de categorie werknemers of zelfstandige naar de categorie inactieven. Deze ex-werkenden hebben over het algemeen een hoger inkomen dan de langdurig inactieven. Hierdoor daalt de vervangingsratio van de hele groep inactieven en is ook het aandeel van de tweede pijler in het totaal toegenomen.

Pensioenaanspraken van huishoudens

Pensioenaanspraken worden individueel opgebouwd, maar na pensionering ingebracht in het huishouden. In tabel 8 worden de aanspraken in de eerste en tweede pijler weergegeven naar type huishouden van alle 15–65-jarigen in 2005. Paren met een leeftijdsverschil waarvan de jongere partner geen of een laag inkomen heeft, hebben recht op een tegemoetkoming vanuit de AOW tot de jongste partner 65 jaar wordt, de zogenaamde partnertoeslag. Deze toeslag kan oplopen tot een volledige AOW-uitkering. Alleenstaanden hebben geen recht op deze toeslag. De partnertoeslag wordt in 2015 afgeschaft, maar voor paren die hierop voor 1 januari 2015 al recht hadden, blijft deze van kracht. Van alle paren in 2005 heeft 20 procent bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd nog recht op deze toeslag indien de jongere partner onvoldoende inkomen heeft.

8. Te bereiken jaarlijkse pensioenaanspraken van huishoudens in 2005

	AOW (1e pijler)	Arbeidsgerelateerd pensioen (2e pijler)
	<i>euro</i>	
Alleenstaande jonger dan 65 jaar	10 700	7 000
Paar beiden jonger dan 65	15 500	21 800
Paar waarvan één jonger dan 65	7 600	3 700

Bron: CBS, Pensioenaanspraken van huishoudens, 2005.

Het verschil in hoogte van de pensioenopbouw in de tweede pijler is opmerkelijk. Paren waarvan beide partners nog jonger dan 65 jaar zijn, hebben beduidend hogere aanspraken dan alleenstaanden. De alleenstaanden zijn merendeels mannen met een relatief laag pensioen. Opvallend is dat alleenstaande mannen een lage pensioenaanspraak hebben in vergelijking met (voormalig) gehuwde mannen, terwijl alleenstaande vrouwen een hoge pensioenaanspraak hebben in vergelijking met (voormalig) gehuwde vrouwen. Een mogelijke verklaring is de sociaal-economische status van deze mannen en vrouwen. In deze theorie (Hintum et al, 2007) wordt er van uitgegaan dat vrouwen een partner zoeken met een hoger opleidingsniveau en een hoger salaris dan zichzelf. Het verklaart tegelijkertijd de hoge aanspraken van de ongehuwde vrouwen; velen hiervan zijn zelf zeer succesvol en hebben moeite met het vinden van een partner met een hogere sociaal economische status.

Pensioenaanspraken per generatie

In figuur 9 zijn de pensioenaanspraken weergegeven voor de groep die 65 jaar is geworden in 2008 en voor de groepen die de 65-jarige leeftijd zullen bereiken in 2018, 2028 en in 2038. Hoe dichter iemand de pensioengerechtigde leeftijd nadert,

hoe waarschijnlijker dat de te bereiken aanspraken de werkelijkheid benaderen. De individuele levensloop is van invloed op de opbouw van de aanspraken. Denk bijvoorbeeld aan een carrièreonderbreking door de komst van kinderen, veranderende huishoudsamenstellingen of (tijdelijke) emigratie.

9. Te bereiken jaarlijkse aanspraken van personen, peildatum 2005

Leeftijd in 2005	Pensioengerechtigd in	1e en 2e pijler		Aandeel met vermogen ¹⁾	
		Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
		<i>euro</i>		<i>%</i>	
32 jaar	2038	20 200	14 700	33	34
42 jaar	2028	24 400	14 100	57	55
52 jaar	2018	28 000	12 900	64	61
62 jaar	2008	23 000	10 800	66	60

Bron: CBS, Pensioenaanspraken van personen, 2005.

¹⁾ Per persoon in bezit van 20 duizend euro of meer.

De aanspraken in de eerste en tweede pijler samen, liggen voor mannen hoger dan voor vrouwen. Bij de personen die in 2008 de 65-jarige leeftijd bereikt hebben, was het pensioen van mannen ruim twee keer zo hoog als voor vrouwen. Omdat de verschillen in alle leeftijdsgroepen groot zijn, blijkt dat de carrière van vrouwen al vroeg anders verloopt dan die van mannen. Bij het privévermogen zijn de verschillen minder groot. Het aandeel mannen dat een vermogen van 20 duizend euro of meer heeft, is ongeveer even groot als het aandeel vrouwen met dit vermogen. Het gaat hierbij om vermogensverschillen tussen alleenstaanden: aan elk van de partners in een (echt)paar is de helft van het huishoudvermogen toegekend. Twee keer zoveel ouderen als begin dertigers hebben een vermogen van 20 duizend euro of meer. Eenderde van de begin dertigers heeft vermogen.

De hoogte van het pensioen in de praktijk

Om gevoel te krijgen voor de invloed van loopbaanwendingen en levensloop op de hoogte van het pensioen, worden twee casussen besproken. Voor elk van de twee casussen, een man en een vrouw, wordt de invloed besproken van enkele levenswendingen op de hoogte van het toekomstige pensioen dat zij op vijfenzestigjarige leeftijd zullen ontvangen. Aan de orde komen baanverlies, scheiding, emigratie en overlijden. Eerst is de pensioenaanspraak bepaald die tot en met 2005 is opgebouwd. Vanuit deze situatie zijn de aanspraken op 65-jarige leeftijd berekend voor de verschillende levenswendingen. Het gaat om het pensioenbedrag per jaar, in euro's van 2005.

Casus 1. Getrouwde eerstegeneratieallochtoon met fulltime baan

Jai is een man die in 1952 in het buitenland is geboren. Hij is in 1981 op 29-jarige leeftijd in Nederland komen wonen en in 1990 getrouwd. Vanaf het moment dat hij in Nederland is aangekomen werkt hij. Zijn salaris bedraagt 3 duizend euro in de maand; hij valt daarmee in de categorie modaal. Zijn vrouw heeft nooit gewerkt. In 2005 had Jai een aanspraak opgebouwd van 4 004 euro via de eerste pijler en 10 486 euro via de tweede.

Als de situatie van de drieenvijftigjarige Jai ongewijzigd blijft, ontvangt hij vanaf zijn vijftenzestigste jaarlijks 5 766 euro via de eerste pijler en 16 743 via de tweede. In totaal: 22 509 euro. Ongewijzigd houdt hier in: Jai blijft getrouwd met dezelfde vrouw, houdt dezelfde baan tegen hetzelfde salaris en vertrekt niet naar het buitenland. Omdat hij pas op zijn negenentwintigste naar Nederland is gekomen, krijgt hij slechts 72 procent van zijn AOW-uitkering van 50 procent.

In het geval dat er nu een einde komt aan het huwelijk van Jai, wordt een deel van de aanspraken overgeheveld naar de ex-partner van Jai. Dit noemt men verevening. Jai's pensioenopbouw in de eerste twee pijlers gaat door, maar het deel van het tweede-pijlerpensioen dat is opgebouwd tijdens de huwelijkse periode deelt hij met zijn ex. Ervan uitgaande dat Jai niet nogmaals gaat scheiden, ontvangt hij op zijn vijftenzestigste via de tweede pijler niet 16 473 maar 12 898 euro. Blijft hij zonder partner, dan heeft hij als alleenstaande gepensioneerde recht op 70 procent van zijn onvolledige AOW-uitkering, te weten 8 072 euro. In totaal krijgt Jai in geval van scheiding 20 971 euro.

Als Jai werkloos raakt, stagneert de opbouw in de tweede pijler, maar gaat de opbouw van aanspraken in de eerste pijler door. Als Jai vanaf 2005 tot aan het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd werkloos blijft, ontvangt hij vanaf zijn vijftenzestigste 5 766 euro via de eerste pijler en 10 486 via de tweede.

Wanneer Jai in 2005 stopt met zijn huidige baan en naar het buitenland vertrekt, stopt de opbouw van de AOW-aanspraken en die van de tweede pijler. Zijn aanspraak blijft dan steken op de aanspraak die hij in 2005 al had: 4 004 plus 10 486 euro.

In het geval dat Jai vóór het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd komt te overlijden, vervallen de aan hem toegekende AOW-aanspraken. Aan zijn weduwe zal een nabestaandenpensioen uitgekeerd worden, dat is gebaseerd op Jai's pensioenopbouw. Uitgaande van veelvoorkomende regelingen bij pensioenfondsen zal dit neerkomen op 7 340 euro.

10. Pensioenaanspraken in twee casussen

	Jai, 53 jaar in 2005			Marieke, 40 jaar in 2005		
	AOW	Tweede pijler	Totaal	AOW	Tweede pijler	Totaal
	<i>euro</i>					
Gerealiseerde aanspraak in 2005	4 004	10 486	14 490	5 830	5 363	11 193
<i>Te bereiken aanspraak bij 65 jaar</i>						
Ongewijzigde omstandigheden	5 766	16 743	22 509	11 211	12 868	24 079
Burgerlijke staat veranderd ¹⁾	8 072	12 898	20 971	8 008	12 868	20 876
Werkloos geworden	5 766	10 486	16 252	11 211	5 363	16 575
Geëmigreerd	4 004	10 486	14 490	5 830	5 363	11 193

Bron: CBS, Pensioenaanspraken 2005, detailgegevens.

¹⁾ In geval van Jai door te scheiden, in geval van Marieke door opnieuw te trouwen.

Casus 2. Gescheiden vrouw met twee kinderen en arbeidsverleden

Marieke is geboren in 1965. Ze is op haar achtentwintigste getrouwd en in 2002 na een huwelijk van tien jaar gescheiden. Ze heeft twee kinderen en heeft altijd in Nederland gewoond. Voor haar huwelijk werkte ze zeven jaar in voltijd. Tijdens haar gehele huwelijk werkte ze in deeltijd. Na de scheiding gaat ze weer volledig aan het werk voor 1 800 per maand. Bij een echtscheiding gaat de helft van de over de gehuwde periode opgebouwde aanspraken in de tweede pijler naar de ex-partner. De pensioenaanspraak van Marieke bedroeg in 2005 5 363 in de tweede pijler: 431 euro vóór haar huwelijk, 191 euro van haar eigen aanspraken plus 4 069 euro van de aanspraken van haar ex-partner tijdens het huwelijk, en 673 euro na de scheiding. In totaal 7 934 euro. De aanspraak van Marieke in 2005 via de eerste pijler bedroeg 5 830 euro.

Wanneer de situatie van Marieke hetzelfde blijft tot aan de pensioengerechtigde leeftijd, dat wil zeggen dat ze alleenstaand blijft en blijft werken tot haar pensioen, bouwt ze een volledige AOW-aanspraak op. Haar kinderen zijn dan ouder dan 18 zodat zij een alleenstaanden-AOW van 70 procent krijgt, oftewel 11 211 euro. Na 2005 bouwt ze via de tweede pijler een pensioen op van 7 504 euro. Met haar eerdere aanspraak van 5 363 euro komt ze uit op een tweede-pijlerpensioen van 12 868 euro.

Als Marieke hertrouwt, wordt haar AOW-aanspraak 50 procent. Dit komt neer op 8 008 euro. Ook nu ze hertrouwd is, blijft Marieke werken, zodat er niets verandert aan haar te bereiken tweede-pijlerpensioen van 12 868 euro. Haar aanspraken en die van haar nieuwe echtgenoot zijn onafhankelijk, tenzij ze opnieuw zou gaan scheiden.

In het geval dat Marieke werkloos raakt, stagneert de opbouw in de tweede pijler. Na pensioneren krijgt ze nog steeds de alleenstaanden-AOW van 11 211 euro. Het tweede-pijlerpensioen blijft steken bij de opbouw in 2005, te weten 5 363 euro.

Als Marieke naar het buitenland vertrekt, stopt de AOW-opbouw en de opbouw via de tweede pijler. Als ze tot haar vijftenzestigste in het buitenland blijft en op haar vijftenzestigste alleenstaand is ontvangt ze 70 procent van haar opgebouwde AOW, oftewel 5 830 euro. Via de tweede pijler krijgt ze wat ze tot nu toe opbouwde en het deel over haar ontbonden huwelijk: 5 363 euro.

Wanneer Marieke overlijdt, vervallen haar AOW-aanspraken. Afhankelijk van de regeling van het pensioenfonds waar Marieke haar tweede-pijlerpensioen opbouwt, krijgen haar kinderen een nabestaandenpensioen. Haar ex-partner krijgt zijn verevende pensioen à 4 069 euro terug. Zijn aanspraak op haar pensioen vervalt.

Conclusie

Op het verwachte hoogtepunt van de vergrijzing in 2038 zal bijna een kwart van de bevolking ouder zijn dan 65 jaar. Ruim vier miljoen mensen zijn voor hun inkomen dan grotendeels afhankelijk van een pensioen. De verhouding van het aantal 20–64-jarigen op het aantal 65-plussers verschuift tussen 2008 en 2038 van vier naar twee op één. Het is de vraag of de middengroep de lasten van de groeiende groep senioren kan blijven dragen.

Vergeleken met andere rijke landen die ook allemaal met de vergrijzingsproblematiek worstelen, staat Nederland er gunstig voor. Voor het aanvullende werknemerspensioen, dat voor de meeste (ex)werknemers hoger is dan de AOW, heeft Nederland immers al gespaard. Dit is in nog een aantal landen zo, maar nergens is het vermogen van pensioenfondsen als percentage van het bbp zo hoog als hier. De omvang van het vermogen is weliswaar gevoelig voor aandelenkoersen, maar tot nu toe hebben pensioenfondsen de pensioenuitkeringen kunnen bekostigen uit lopende premie-uitkomsten en inkomsten uit beleggingen.

Voor de AOW staat geen spaarpot klaar die vergelijkbaar is met die voor het aanvullende pensioen. Het bekostigen van de AOW zal op termijn dan ook een druk leggen op de rijksbegroting of de loonkosten. Daarbij zal er waarschijnlijk een groter beroep gedaan worden op de bijstand, gezien het AOW-gat van veel eerste-generatieallochtonen.

Veel minder duidelijk dan onder werknemers is de pensioensituatie onder zelfstandigen. De heterogeniteit die kenmerkend is voor het inkomen van zelfstandigen, komt ongetwijfeld tot uiting in hun pensioen. Ook over de 'appeltjes voor de dorst' die individuen opzij leggen, is nog weinig bekend.

Referenties

CBS (2008). *Bevolking groeit tot 17,5 miljoen in 2038*. 18 dec. 2008. www.cbs.nl.

Van Eekelen en Olieman (2003). *Voorbij de grenzen van de premie?* In Kuné, J.B. (red.) *Leven in een ouder wordende samenleving. Generatiebewust vooruitzien in de 21ste eeuw*. Den Haag. Sdu uitgevers, p. 85-100.

Hintum, M. en J. van Latten (2007). *Liefde à la carte: trends in moderne relaties*.